

Юрій ДАНИЛЕЦЬ

В'ЯЗЕНЬ ДАХАУ – ІЄРОМОНАХ ФЕОДОСІЙ (РОСОХА)

Ієромонах Феодосій (в миру Тома Росоха) народився 11 квітня 1903 р. в родині Івана та Анни Росоха в с. Нижній Бистрий Хустського району¹. Про своє дитинство та родину Т. Росоха згодом згадував: «Я народився у 1903 році у селі Нижній Бистрий Хустського району, у вбогій хатині, вкритій соломою, яку побудував мій дід з твердого дерева ясена. У той час ще не було пили, вся спорада робилася сокирою, а рейки збивали дерев'яними чопами, попередньо

просвердливши їх. У цій хатині доля дозволила мені народитися, у сім'ї лісоруба. Батько ходив до лісу на заробітки, мати була домогосподаркою. А інколи ходила до куркулів, аби заробити копійчину.

Дідусь був уже стареньким. Але ще займався бондарством, робив дерев'яні коновки, цеберки та інший посуд, такий необхідний на господарстві. Майстрував не тільки для себе, інколи продавав іншим. Бабуся померла, коли мені було 5 років. Звали її Ганною, діда звали Іваном, батька теж, а маму, як і бабусю, – Ганною... У хаті підлоги не було. Посеред неї стояв дерев'яний стіл із явора, витесаний сокирою. Попід стінами коло вікон стояло дві лавки. На одній з них спав дід.

Бабуся спала біля печі, бо там було тепліше. Було у нас ще й ліжко, де спали батько і менший брат, а я з іншими – на печі. Між ліжком і піччю висіла колиска, у якій колисали мене, моїх братів та сестру. Всіх нас було шість душ. Усередині хата була побілена білою глиною. Вона мала три віконця – два великих, через які я міг вилізати надвір, а одне менше, через яке пролазила тільки моя голова. Біля дверей лежала дошка, на яку ставили коновки з водою. Поруч на стіні висів залижник, куди складали кухонне начиння, тобто дерев'яні ложки та миски.

Коли мені виповнилося 6 років, я дуже дружно жив з батьком, а з дідом ще дружніше, адже тато ходив на заробітки, а дід весь час був удома. Дідові я завжди допомагав. Коли він виготовляв коновку, я тримав йому обручі. За це дід за два грейцарі купував цілий білий хліб для мене і для себе.

Якось перед Новим роком батько купив календар. У ньому було багато картинок. Я став просити, аби дав мені подивитися календар. Але він сказав, що дасть тоді, коли знатиму читати. Я попросив, щоб навчив мене. Батько показав мені букви у слові «календар» і пішов до церкви, оскільки була неділя. Коли повернувся додому, то я вже міг показати йому ці букви на будь-якій сторінці календаря. Тоді батько показав мені й інші букви. Я всі вивчив і ще до того, як пішов до школи, уже вмів читати.

У шестирічному віці я пішов до школи. Вона була церковно-приходською, чотирикласною. Вивчали тут здебільшого молитви... У церковно-приходській школі я провчився два класи. Потім мадари прислали у село ще двох учителів угорської мови, поставивши собі за мету зробити з українських дітей мадярів. Село розділили на три школи. Це був 1910 рік. На мою долю випала школа з угорською мовою навчання. Був у ній вчитель, якого звали Сюч Ласло. Це було на Противні – так звали цей куток села.

Під час канікул я допомагав дідові пастишити. Він пас корову. З дідом було добре, він завжди ловив рибу ятриками. Улов ми пекли на вогні і так проводили час до вечора².

У 1913-1914 рр. угорська влада розпочала готувати проти православних закарпатців судовий процес. Переслідувань не уникла й родина Томи Росохи.

«У 1913 році я прийшов зі школи додому. Заходжу в хату. Батько з матір'ю сидять за столом, а в куточку біля дверей сидить мадярський жандарм. На столі лежать знайдені у нас книжки з Росії та ікони. Одна з книжок називалася «Києво-Печерський патерик». Ікони були з Києва. Того ж дня забрали батька і матір та знайдені речі. Я ж залишився з чотирма дітьми вдома. Через тиждень прийшли забирати

й дїда. Він пас у полі корову. Оскїльки був дуже старенький, мав 85 рокїв, то не мїг швидко їти. Розїзлившись через те, жандарм убив його просто в полі. У мїсцині, що називалася Подїна, дїд пролежав два днї. Потїм ми з братом, взявши дерев'яні санчата, пішли ввечерї привезли дїда додому. Лише на третїй день доставили з Хуста батька, аби поховав його. Після похорону батька відвезли назад до Хуста в тюрму.

Через три мїсяцї був суд у Марамороші. Так званий «Мараморош-Сїгетський процес по справї 92-х обвинувачуваних». На ньому батькові присудили два роки тюремного ув'язнення і 100 срібних штрафу. Те ж присудили і матерї, але її через пївроку відпустили, оскїльки була вагїтною...»³.

У роки Першої свїтової вїйни малий Тома змушений був наймитувати, а з 1918 р. працював на лїсорозробках в Гуменному, Драговї, Довгому, Свалявї, Нижньому Бистрому. 26 квітня 1924 р. Тома вступив послушником у Свято-Миколаївський чоловїчий монастир у с. Іза. Про своє життя в монастирї до чернечого постригу він згадував: «У монастирї відкрили курси підготовки із середньої освїти. Туди приймали у першу чергу тих дїтей, батьки котрих, як і мої, були засудженї за православну віру в Марамороському процесї. У монастирї за рік ми проходили підготовку, що прирівнювалася до чотирьох класів гїмназїї. Екзамени складали при Хустській гїмназїї. Тодї директором там був Савкулич. За чотири інших класи, на атестат зрілостї, іспити складали при гїмназїї в Мукачевї. Директором там був Драгула Микола. Все це відбувалося у 1926 році. Документи про закінчення гїмназїї забрало Єпархїальне управління, оскїльки ці курси були створенї за його ініціативою. Саме Єпархїальне управління відїслало нас продовжувати навчання на Богословських пастирських курсах...»⁴.

9 липня 1927 р. Тома Росоха був пострижений у чернецтво з іменем Феодосїй, в честь преп. Феодосїя, їгумена Києво-Печерського. 7 жовтня 1928 р. зведений в сан їєродиякона, а 2 березня 1929 р. в сан їєромонаха. Перший приход, який обслуговував о. Феодосїй, було с. Ребрин біля Михайловець, що у Словаччинї. У 1931 р. переведений до Воловця з обслуговуванням приходу с. Канора.

«Спочатку я рік жив у Канорї. Потїм перебрався у село Воловець, а Канору лише обслуговував. Це було у 1932 році. У Волївцї я працював на двох посадах: приходським священиком і вчителем школи. Учив я у 5-6 класах географїю, математику та історїю, за що отримував щомїсячно по 650 крон. Цього менї одному якраз вистачало на прожиття. Сподїватися на прихожан було марно, оскїльки вони були дуже бїдними, як і скрізь у верховинських селах»⁵.

У березнї 1939 р. Закарпаття було окуповане Угорщиною. «У Воловець мадяри прибули 15 березня ввечерї. О 9-й годинї на вокзалї

була зустріч. У Воловці 15 березня із самісінького ранку на уніатській церкві цілий день дзвонили дзвони аж до приходу мадярів. Уніатський священник Фанкович, директор школи Лявинець і його дружина, учитель Їжак з дружиною, Болог зі своєю половиною, учитель Тегза із самого ранку готувалися до зустрічі своїх рідненьких братів – мадярів. Під вечір на перевалі появилася автомашина, на якій було кілька мадярських солдатів з кулеметом. Всі прийшли на вокзал у Воловець, де чекали панцеровий поїзд із Сваляви, в якому їхав підполковник, котрого й зустріли. На урочистій зустрічі першим виступив уніатський піп Фанкович. Він написав свою промову на чотирьох аркушах. Зізнався, що прапор, з яким зустрічає своїх братів, лежав під престолом у церкві 20 років, і що він твердо вірив: настане той час, коли він ще буде зустрічати мадярів. Що і збулося. Другий прапор зберіг учитель Їжак. Він сказав, що двадцять років зберігав його в перині.

Директор школи Левинець вітав і обіцяв навчати дітей по святостефанських ідеях. Дружина його переодяглася у селянський одяг і вітала прибулих від імені сільських жінок. До цих привітань приєдналися Болог із дружиною та учитель Тегза.

Я стояв осторонь і придивлявся до церемонії, аж тут підходить до мене директор школи Лявинець і каже: «Ідіть і ви скажіть кілька слів. Ви ж учитель, а, крім цього, й священник, представник общини». Я відповів, що не знаю по-угорськи. Він мені каже: «Я перекладу». Я сказав, що не можу. Згодом директор знову підійшов до мене з тим самим проханням. Я навідріз відмовився, додавши, якщо скажу хоч слово, то щоб мені тут же заціпило. Тоді Лявинець відчепився.

Не пройшло і двох днів, як на мене впала чорна хмара. Одного дня після обіду прибіг мій сусід Василь Ільницький і попередив, щоб я сховався, бо з хвилини на хвилину за мною прийдуть жандарми і заберуть.

Цілих два тижні я переховувався, а потім все-таки змушений був вийти на люди. Адже я був священником і мав певні обов'язки. Як тільки я зайшов у село, мене тут же взяли і стали гнати поперед себе. Але люди мене дуже любили, незважаючи на те, православної чи уніатської віри дотримувалися. Я чим міг, всім допомагав: медикаментами і різними порадами. Писав на їх прохання скарги та листи. З цим всім селяни йшли до мене. Отож як люди побачили, що «сobotчопош» жене мене попереду себе, то зразу ж всі побігли за мною. Першим був Іван Лавер. Доки мене довели до вокзалу, де був підполковник, за мене йшла ціла процесія⁶.

Прийшов і директор школи. Він, Іван Лавер та ще декілька осіб пішли до підполковника. Що вони там говорили, я не знаю, бо стояв внизу. Один із «сobotчопота» на прізвище Шкирта, приставив мені до

грудей дуло карабіна. З другого боку націлив на мене карабін його товариш. Через кілька хвилин розмова із підполковником закінчилася. Мене повели у жандармерію і взяли під домашній арешт з умовою, що вранці і ввечері ходитиму відмічатися і не смію без їх дозволу виїхати за межі села.

Почав я ходити у жандармерію о 9 годині ранку і о 9 вечора. Вдень я ходив сам, а ввечері мене супроводжували прихожани. Поки я зайду до жандармів і поставлю підпис у чорній книзі, вони стоять навпроти жандармської станції. А коли вийду – розходяться у своїх справах.

Багато разів мадари приходили вночі до мене на квартиру подивитися, чи я вдома. А якщо хтось із незнайомих питав про мене – то вночі зразу ж приходили жандарми мене перевіряти. Якщо виїздив у Сваляву чи Мукачево, то повинен був проситися і доповідати, чого і куди їду. Мусив називати час відправлення поїзда, яким хотів їхати. Бачив, що крадькома один з поліції завжди мене супроводжує. Якщо я переходив з одного вагона в інший, то він також ішов за мною, аби я не зник з його очей. Так я ходив голоситися два місяці, а потім місяць – що третього дня, а невдовзі і зовсім перестав відмічатися. Однак нагляд за мною вести не припиняли»⁷.

У жовтні 1939 р. о. Феодосій написав листа командирі радянських прикордонників, у якому запропонував свою допомогу. Священик отримав підпільне ім'я Данило і повинен був кожного місяця 20 числа передавати розвідувальні зведення партизанам. Підпільна група збирала інформацію про переміщення угорських військ, розташування об'єктів⁸.

«Якось прийшли до мене двоє чоловіків і принесли записку. У ній йшлося, аби я у листопаді, здається, 20 числа, перейшов кордон. Мій номер буде 36 - 39. Так я і вчинив. Зустрівся з офіцерами, і лише після цього вони мені повірили.

Дали мені «анонімку»: з цього дня я був не Тома, а Данило. Так і писали мені у листах – товариш Данило. Після цього дали мені завдання. Кожного місяця 20 числа я повинен був передавати зведення. Його носили на той бік кордону Павло Кобрин та Іван Мадяр. Сам же я за завданням роз'їжджав по Угорщині, збирав матеріали, яких вимагав майор Львов. Завербував у підпілля за вказівкою офіцера декілька людей – піднотаря з Волівця Івана Овсака, Павла Кобрини, Івана, Андрія та Федора Мадярів, Івана Бронцвика з Канори, Василя Іванча, Стефана Ціпа, Івана Шепу, Мирона Моцкова з Мукачева. Крім них ще були головний кондуктор швидкого поїзда Василь Нискач і його син – лікар Михайло Нискач. Старий Нискач завжди приносив мені дуже цінні матеріали, оскільки мав зв'язок із старшим сином, що працював у Будапешті спікером на радіо і до багатьох матеріалів мав доступ.

Кожен із підпільників виконував своє завдання. Іван Овсак повинен був діставати необхідні документи: домові листи, хресні листи та інші, що приходили секретно у нотарський уряд. Овсак дав мені 56 бланків домових листів, які були під суворим контролем, і декілька хресних листів (домовий лист прирівнювався до паспорта за радянської влади). Його власник міг пересуватися по всій Угорщині, що вкрай необхідно було нашим підпільникам. Копча слідкував за пересуванням військ на залізниці та їх озброєнням, документами залізниці, картами та ін. Щодо канорчан, то Кобрин і Мадяр були посылними, щомісячно переносили за кордон зведення.

Моцков, як лікар, лікував наших підпільників. Ціп був помічником Іванча. Щодо Нискача, то він щонеділі приносив мені матеріали прямо в церкву. Адже вся його родина була православною.

У Мукачеві з Іванчом я завжди зустрічався 15 числа у Єпархіальному управлінні в єпископа. Він мені все передасть, а я дам йому завдання на другий місяць або зведення. Я трохи зачекаю, а він собі іде, але вже іншою дорогою, а не тією, якою прийшов. І на вокзалі, коли мене зустрічав, то я собі одним боком тротуару йшов, а він – другим, а в центрі розходимось. І в єпархію він йшов іншою вулицею. Я завжди робив вигляд, що Іванча не знаю...»⁹.

«Якось майор Львов мені пише і наказує, аби я в середу негайно виїхав до Будапешта. Там наш підпільник лежить у лікарні. Його заховала підпільна комуністична організація, але в нього немає документів.

Підпільник переїхав через Швецію із шведським паспортом з мотивуванням, що його посилає шведський уряд у шведське посольство в Будапешті як працівника, однак про це не знає ні шведський уряд, ні посольство. У місті мені була вказана адреса лікарні. Зустріти мене повинна медсестра Гізела. Кличка підпільника Дуб, а справжнє прізвище – Микола Васильович Козлов. Коли я прийшов у двір лікарні, черговий на прохідний мене навіть ні про що не запитав. Пропустив, хоч інших затримував. Я ж, як священник, пройшов без слова, не чекаючи ні хвилини. А на другому поверсі вже чекала медсестра. Побачивши мене, зійшла вниз, сказала, що тут вже другий день мене чекають. Вона знала, що я із Закарпаття, що справжнє моє прізвище Тома Росоха, а підпільна кличка – Данило. Повела мене на другий поверх, завела у кімнату, а сама побігла та привела підпільника. Той привітався, сказав, що його підпільна кличка Дуб, а так він Микола Васильович Козлов. Я зразу дав йому документи і 300 пенге. Він подякував мені і пішов. А я зняв, сутану, пов'язав краватку і вийшов з лікарні уже як цивільний. Така ось це була робота.

Збереш матеріали, підготуєш їх, відішлеш посылних, а сам цілу ніч не спиш, думаєш, чи щасливо перейшли кордон, чи повернулися.

Прийдуть, принесуть нове завдання. Пише майор Львов: «Т.Д., тобто товаришу Даниле, приготуй до 20-го числа те й те», – і знову крутисся цілий місяць у страхіві. Часом і тіні своєї боїшся. Стомишся, ніби ліс цілий день валив. Ось так ми працювали на благо нашої великої держави, щоби бути вільними від мадярського ярма, під яким ми перебували 850 років, раз і назавжди.

Подібна до нашої група була ще у Хусті. Нею керували Микола Рушак та Петро Микулець. Разом з ними працював Іван Канюк, вчитель за освітою.

Приблизно в кінці серпня – на початку вересня 1940 року пише мені майор Львов: «Ти повинен нам розстаратися на дві уніформи угорських офіцерів у чині підполковника та майора. Грошей дамо, скільки потрібно. Тільки щоби точно зробив це, бо завдання важливе і малопріємне».

У Волівці був кравець. Звали його Абрум. Прізвища не пам'ятаю. Він завжди шив мені костюми та пальта. Пішов я до нього і кажу, що мені потрібні дві уніформи у чині такому-то. Хочу зробити подарунок двом моїм добрим знайомим до дня народження. Я пообіцяв, що грошей дам, скільки треба, але щоб впродовж тижня все було готовим. Дав йому авансу 300 пенге. Все було зроблено, як і домовилися. Дав я йому ще 100 пенге. Це були великі гроші. Сказав кравцю, що за уніформами прийде людина (Петро Кобрин), то щоб їй віддав»¹⁰.

«Приблизно через два або три тижні приїхали з Будапешта підполковник та майор з документами угорського Генерального штабу, аби перевірити «Арпадову лінію» укріплення. Начальник Воловецького прикордонного гарнізону дав їм провідників, машину, і вони відправилися до згаданого об'єкта. Перевірили, все сфотографували. Дійшли до села Скотарське, а там сказали, аби зачекали, бо їм потрібно у справах. А самі пішли за кордон. І вже із-за радянського кордону помахали провідникам руками. Кордон проходив з угорської сторони через лісок, а на радянському боці вже було чисте поле.

У Миколи Рушак був друг дитинства Юрій Грицюк, який надумав поїхати до Радянського Союзу на постійне місце проживання. Одного разу він розповів про свій намір Рушаківі. А Рушак, не подумавши, довірився йому, що може у цій справі допомогти, аби Грицюк добре влаштувався на новому місці. А взамін друг погодився пронести через кордон зведення від Рушаків. Була тільки одна заморочка – де краще перейти кордон. Нарешті Юрій Грицюк згадав, що його двоюрідний брат працює в Нижньому Студеному мадярським піднотарем. А село – майже на кордоні. Ото Грицюк й вирішив поїхати до свого родича Ясинки Івана. Прибувши на місце, став його просити, аби той перевів його через кордон, бо хоче до Радянського Союзу. А ще зізнався, що

несе зведення від Рущака. Ясінка все дуже люб'язно вислухав, відіслав Грицюка до своєї квартири, пообіцявши, що ввечері переправить його через кордон, що ні одна волосина з його голови не впаде.

Коли необачний Грицюк пішов, Ясінка тут же подзвонив до Ужгорода за кеймгаритовом. Ті приїхали. Ясінка пояснив, де їм стати на кордоні. Ввечері ж привів Юрія Грицюка до обумовленого місця та й каже:

– Іди прямо до цих двох кущів.

Родич, нічого не підозрюючи, так і зробив. Аж тут із-за кущів вискочило троє мадярських жандармів. Закричали:

– Руки вгору!

Так була зраджена хустська група. Грицюка забрали. Для замилення очей забрали і Ясінку. Довели до Волівця та там і відпустили. Грицюка ж доправили до Ужгорода. Там стали бити, і він усе розповів. Забрали Рущака і Микульця, а другого дня – Канюка та Бабинця з Мукачева. Оскільки Бабинець підтримував стосунки з моїм Іванчком, то забрали і його.

Через два тижні я відправив своїми посильними зведення. Але посильних затримали на кордоні мадяри, коли ті поверталися додому. Стали їх бити, ті у всьому й зізналися. А 24 травня 1941 року о 9 годині вечора забрали й мене. Завели на локтону жандармерії, у глуху кімнатку. Коли я зайшов до неї, то побачив там двох катів. Один був старший, тонкий і високий. Пізніше я дізнався, що то – підполковник, обласний начальник кеймгарито. Другий був середнього зросту, з підкрученими вусами. Він стояв без піджака, із підкоченими рукавами сорочки. Це був капітан жандармерії. На ліжку лежали дві чималі гумові палиці.

Мене запитали, як моє прізвище. Потім – чи знаю я Іванча, Павла Кобрину та Івана Мадяра. Я щось відповів, а вусатий як заїде мені в ніс. У мене пішла кров, а він ще двічі чи тричі вдарив мене в обличчя. Зразу ж з іншої кімнати прийшли двоє жандармів при повному параді, зі зброєю і багнетами на ній. Капітан наказав мені в ім'я Свято-Стефанської корони скласти руки. Я не хотів. Тоді він ще раз наказав, і я вимушено підкорився. Жандарми одягли на мене наручники і сказали сісти у куток. Самі ж сіли на стільці, приставили мені багнети до ший та наказали не ворухитися.

Кати пішли до мене на квартиру робити обшук. Все, що там було, поперекидали. Забрали мої документи про освіту, всі листи і навіть церковні метрики. Метрики згодом повернули, а документи так і пропали. Як повернулися з обшуку, то стали питати мене, де радіопередавач. Я відповів, що нічого про це не знаю. Тоді мене звалили на лавицю, зв'язали руки та ноги і стали бити по ногах гумо-

вими палицями. Так повторювалося чотири рази, доки я не втратив свідомість. Після цього привели Мадяра та Кобрин і сказали, що я їх впізнав. Потім стали вимагати:

– Скажіть цій продажній шкурі, що він вам давав.

Ті й розповіли. А Мадяра ще й примусили вдарити мене в обличчя. Той вдарив двічі. Кобрин же не захотів бити.

Я був увесь мокрий. Зрозумів, що мене обливали водою, аби опритомнів. Згодом, після знущань, мені розв'язали руки. Далі взяли мене між себе. Один, на прізвище Кондоросі, тягав мене за волосся. Інші – хто папками, хто ногами, хто кулаками – били мене. Плювали на мене і співали мені «Господи помилуй». А потім проклятий Кондоросі вдарив мене кулаком по печінці. Я впав, а він взяв мене за ногу і виволік до іншої кімнати. Але йому й цього було замало. У кімнаті скочив мені на розпухлі ноги, місив їх так, аж поздирав шкіру. А тоді ще щипцями зірвав у мене нігті з великих пальців ніг. Далі мене винесли, кинули в легкову машину, прив'язали до сидіння ланцюгом та повезли до Ужгорода.

Коли прибули до міста, саме розвиднялося. Мене витягли з машини і винесли на четвертий поверх туди, де тепер обком КПРС. Кинули мене на підлогу в 366-й кімнаті та поставили біля мене охорону. Сюди привезли й інших, але тримали окремо.

Приблизно близько 12 години дня прийшов подивитися на мене старший лейтенант Ортутай, синок уніатського попа, який працював у кеймгаритове. Він лише запитав, що я наробив, що мене так побили. А далі прийшов один майор, поляк, який після розпаду Польщі влаштувався в кеймгаритове в Ужгород на службі. Це був мерзотник на прізвище Борович. Він і бив мене, і сварив. Змусив сісти на стілець питав, чи знаю я, що він зубний лікар. Я помахав головою, що не знаю. Тоді Борович як дасть мені в зуби. Я впав, виплюнув вибитого зуба. Тоді він знову запитує, чи знаю я, що він – лікар. Я ствердно кивнув головою. Далі мій мучитель примусив мене повністю роздягнутися. На срамні частини тіла мені прив'язали мішок з піском та наказали танцювати¹¹.

А потім привели лікаря, бо я впав, адже ноги мене не слухалися. Лікар як побачив, то лише рукою махнув. Тільки тоді мене припинили мучити. Налили у таз води, намочили простирadlo, обгорнули мене. Примусили занурити ноги у холодну воду, бо вони мене страшенно боліли, горіли, наче у вогні. Це вже було під вечір. Далі взяли мене та понесли до тюрми. Там кинули на підлогу у сімнадцяту камеру і пішли, зачинивши її великим залізним ключем.

Лежу на підлозі. Підклав недоламані руки під голову. Ноги болять, все тіло болить, весь закривавлений, а помитися ніде. Це ж не вдома.

Цілу ніч ноги дуже боліли. У камері темно. Світла ввімкнути не можу, бо його вмикає лише сторож у коридорі. Ледве дочекався білого дня. Ранком узяв свої шкарпетки, заткнув діру в унітазі, напустив води, поклав у неї свої ноги, та так і заснув на кілька хвилин. Від побоїв і ран горіло все тіло. У горлі – запечена кров, яку ледве вихаркав. Так я пролежав у камері майже місяць. Мене не викликали на допити, тому що я не міг ходити. Двічі приходили допитувати до камери. Через місяць стали водити мене на допити в облвиконком, у 365-у кімнату. Після повернення до тюрми водили по різних катах. Зв'яжуть внизу в тюрмі руки ланцюгами. Тоді один жандарм веде мене на ланцюгові, наче песика, а інший, зі зброєю, попереду себе жене, наче якогось розбійника. Дорога від тюрми до виконкому була посипана щебенем, то мене з моїми зраненими ногами вели саме по ній. А я ж і по рівному ледве пересувався. Мучили як лише могли. То роздягали догола, прив'язували мішок з піском до соромних частин тіла і примушували рачки ходити навколо столу. То зв'яжуть руки й ноги разом. То на палці підвісять, а зверху по пальцях б'ють чи електричний струм через мене пропускають, аби мною трусило, то примушують дві години стояти, аби ніс був за два пальці від стіни, забороняючи переступати з ноги на ногу.

Одного разу вже не знали, що придумати і як знущатися наді мною, то зв'язали мене докупі з вагітною циганкою, затриманою жандармами за крадіжку. Я трохи відхилився, бо дуже від неї смерділо. Жандарм підскочив, ударив мене в обличчя й наказав стати ближче, бо то моя наречена. Мовляв, у церкву ведемо, вінчати тебе будемо. А щоб підсилити знущання, вели позад нас близько двадцяти галицьких біженців, яких відправляли на роботу в Німеччину. Казали їм:

– Це батюшка, який продав нашу державу. А це – його наречена. Ведемо їх до церкви та будемо вінчати.

Наверху, в облвиконкомі, мене відв'язали від циганки. Після цього я її більше не бачив. Мене ж цього дня справді «вінчали»: били, знущалися, як лише могли.

На другий день знову повели мене в уже згаданий облвиконком до 365-ї кімнати. За мною майор Борович привів близько 30 чоловік чи то біженців, чи то з табору, бо дуже вже вони були брудні та обірвані. Тоді майор каже мені:

– Ось дивися, це російські солдати так одягнені. І ти хочеш такого життя.

А їм:

– А це свиня попівська – батюшка, який хоче Сталіна. Так ось, беріть свиню та бийте, плюйте їй у пику.

Ті й стали так робити. А в куточку стояв мій церковний куратор з

Волівця на прізвище Варга. І його, невинного старенького, забрали. Дивився він, як наді мною знущаються, і став плакати. А тоді каже:

– Не мучте його так, як жиди Христа. Це така добра людина, а ви його так мучите.

А я відповів:

– Хай плюють. Вони вже забули, як ці пани мучили їх дідів та батьків. Вони не знають, на кого плюють. Вони забули слова Шевченка, що горе тим, хто свого цурається.

Тоді ці люди поопускали голови і стали виходити у коридор, звідки їх забрав майор Борович.

27 червня 1941 року галичан повезли до Німеччини, а мене того ж дня по обіді – до Будапешта. Разом зі мною були закуті в ланцюги Іван Овсак, Федір Мадяр та Іван Брунцвік. Вели нас, зв'язаних, містом. На вокзалі було багато народу, то всі дивилися на нас, як на чудо. На другий день вранці ми вже були у Будапешті. На вокзал приїхав «чорний ворон» і повіз нас у військову тюрму «Моргіткерут». Кинули у камеру №60. Там нас було майже 70 чоловік: мадяри, румуни, українці, євреї. Я познайомився з ужгородцями: Юлієм Плохтяком, Варгою, Гайманом, Клаусом – комуністами. Із Будапешта були Сіладі, Турої Йозеф і ще декілька прізвищ, яких я не знав.

Директором тюрми був підполковник Керменці, герой Першої світової війни, сліпий на одне око. Заступником його – капітан Клій, він же і суддя. Тюремними сторожами служили Йожі Реткеш, Чонко і Шовш. Тюремний режим – за військовим зразком. Вранці будили о 6 годині. О 7 годині – сніданок. Після нього 20 хвилин прогулянка (шейта). Потім – до обіду на роботу. Хто ж іще не був осуджений, той повертався назад у камеру. На сніданок та вечерю завжди давали кминову юшку – так званий кеменьмог левеш. А на обід – коли капусту, коли картоплю. Раз на тиждень – квасоллю чи горох. У неділю обов'язково – по невеличкому шматочкові м'яса та 200 грамів чорного хліба¹².

У будапештській тюрмі «Моргіткерут» я пробув усього 6 місяців: від 28 червня до 13 листопада 1941 року. А 13 листопада вранці зібрали нас близько двох тисяч чоловік і перевезли у тюрму міста Вац – найбільшу в Угорщині. Там було понад 15 тисяч ув'язнених: злодії, вбивці. Коли нас перевозили, то закували в кайдани, зв'язали по двох і так відправили під конвоєм на вокзал.

Прибули у Вац, що за 30 кілометрів від Будапешта. Там на вокзалі нас уже чекала величезна кількість охоронців, зрозуміло, що не з квітами, а з багнетами. Завели у тюрму – старовинну, із задимленими стінами, величезну – майже ціле містечко. Нас, політичних, розмістили в особливому корпусі так, аби не спілкувалися з убивцями. Тільки-но

вишикували нас у коридорі в чотири ряди, як уже донесли, що між ув'язненими є священик. Начальник тюремних сторожів зацікавився. Захотів мене побачити. Ходив по рядах та кричав:

– Мерк оз поп? (котрий то піп?)

Та я не озивався. А потім на мене йому показали. Начальник запитав мене, чому я не відгукувався, коли він запитував. Я відповів через перекладача, що не знаю угорської. Тоді він мені каже:

– А мадярський хліб знаєш їсти?

Я відповів, що ще мадярського не їв. Коли чехи відходили, я купив собі 100 кілограмів борошна і їв його. Він тоді каже:

– Ти дуже розумний.

Пізно ввечері розмістили нас у четвертому корпусі. Я потрапив на другий поверх, в одиночну камеру №76. Сторожем наверху був Шімон, начальником всього корпусу Іван Соні. На третьому поверсі сторожив Кіюцк, а на четвертому – Кетлер. Всіх же їх у тюрмі було 350. Керував ними герой Першої світової війни Кенейз. Директор тюрми – Вереvці, за національністю хорват. Заступник директора по господарській частині мав прізвище Преслий. Його ще величали «тоначош ур». У тюрмі були й церкви всіх віросповідань. Римокатолицьким попом був Риба Гуров, лютеранським – Дюла Совмер, кальвіністським – Дьєрдь Онтал. Був тут і єврейський рабин. А православний священик раз у місяць приходив на богослужіння. Коли ж його не було, то всіх православних гнали у реформатську церкву. У тюрмі була й власна лікарня. Тільки нас, політичних, або як вони нас називали – кейм, тобто шпигуни, там не приймали. Казали:

– Хай здихають продавці нашої держави, на смітнику.

Якось погнали нас у реформатську церкву. Почалося богослужіння, і священик став молитися, кажучи:

– Господи, сохрани нас від сталінських органів. (Саме тоді появилися «Катюші», які були для нас великою підмогою.).

Прожив я в одиночній камері № 76 десь зо два тижні. А потім близько 12 години сторож відчинив двері й впихнув до мене ще одного. Малий, рудий, червоне волосся. Я думав, що це шпигун, який хоче дещо про мене дізнатися, тому майже два тижні мовчав. Мовчав і він. Потім я не витримав і запитав, хто він такий. Він до мене забурмотів англійською. Тоді я зрозумів, що це мій товариш по тюрмі. Він був зі мною недовго. Його вивезли до Будапешта і помістили у психіатричну лікарню. Так я залишився у камері сам аж до суду А це – 18 місяців...

Навесні, 11 травня 1943 року, почався суд, а закінчився 15 травня. Судив нас вищий військовий трибунал при зачинених дверях. Суддею був майор Домініч, прокурором – Гоздог. Інших не знаю, бо їх було багато. Головував полковник, пенсіонер. Його заступник – майор, та-

кож пенсіонер. Крім них, були ще перекладач та з боку німців три особи з СС як спостерігачі, а ще близько десятка адвокатів.

У четвер були вислухані свідки. В основному на мене їх було 6 осіб. Це всі з Волівця – жандарми та міліція. У п'ятницю після обіду було оголошено рішення суду такого змісту:

Росоха Тома Іванович – смертний вирок (пізніше замінений довічними каторжними роботами). У випадку амністії – заборона проживати у прикордонній смузі, втрата на 10 років служби і політичних прав – по життєво...¹³.

У Вацу ми довго не були. Після суду нас вивезли до Німеччини, у концтабір Дахау. Перший раз завезли у Комарно, в підземну фортецю, так звану «Чілоггедьєре» Це на угорсько-чехословацькому кордоні біля Братислави на Дунаї. Там під землею пробув місяць, а потім потрапив у табір смертників.

У тюрмі такий порядок, що після суду через три дні кожен засуджений має іти до директора і просити роботу, бо він уже громадянин тюрми. А тим більше, що я – довічно, то записався на прийом на ранок. Пішов, точніше, повели сторожі під конвоєм. Черга була великою. Одні просили, аби переїхати в інший цех на роботу, інші – прийшли скаржитися.

Коли дійшла черга до мене – я зайшов. Директор сидить за столом, а поруч виструнчився начальник сторожів на прізвище Кенейз. Перед директором моя анкета, у якій написано все: де я народився, де жив останнім часом, яка в мене освіта.

Коли він дочитався, що я закінчив богослов'я у Югославії, каже мені: «Отече, да морете говоріті по-сербські?» Я відповів йому: «По како не молим, господіне». Ми стали розмовляти сербською, а начальник сторожів лише очі вилупив: то на мене дивиться, то на директора. Як уже наговорилися, директор перейшов на угорську і запитує мене, яку роботу я хочу. Я відповів: «Що мені дасте, те і робити буду». Тоді директор каже: «Добре, ідіть. А після обіду вам скажуть, куди».

Так і було. Прийшов сторож. Покликав мене до февфедєва – був такий Соні. Той і каже, що великоможний пан директор призначив мене завідувати тюремною бібліотекою. Там було понад 35 тисяч томів: угорською мовою – найбільше. Були книги й сербською, румунською, чеською.

Там мені було непогано, міг багато чого дізнатися від різних людей і сторожів. Якщо були якісь хороші новини, то вранці, коли йдуть на шейту (прогулянку), я з бібліотеки даю їм сигнал. Коли затисну кулак – значить, наші справи йдуть добре. Коли розтулю його – то не знаю. Коли покажу великий палець на руці – значить відмінно. Покажу знак одному, а поки пройдуть по колу – уже всі новину знають. Сторожі стояли тільки у середині кола.

Після суду нам не довелося довго бути у Вацу. Нас перевезли у Комарно, як я вже згадував вище, і помістили у підземну фортецю. А звідти заганяли у вантажні вагони, як худобу. Вагони були невеликі, а в них набивали по 60 чоловік. Було так тісно, що ледве можна було поміститися стоячи.

Коли після місячного перебування під землею нас почали заганяти у ці вагони (а від фортеці до поїзда було 300 - 400 метрів), то з обох боків колони стояли німці з автоматами та собаками. До того ж, у кожного конвоїра була в руках замашна палка. Випустять арештантів з воріт фортеці, то ті мусили що є сили бігти до вагонів. А всі німці кричать «Лойф», і майже кожен третій вперіщить палицею, аби не роззиралися, що там та як. Навколо вагона знову німці та собаки. Коли набиралося 60 чоловік, вагон закривали наглухо і переходили до іншого.

Три дні і три ночі везли нас невідомо куди. Ми нічого не бачили. Тільки на третю добу вночі вагони загнали в тупик. Вранці, десь близько 10 години, стали розвантажувати. Випустять з двох вагонів 120 в'язнів і під страшним конвоем женуть із собаками у концтабір. У таборі на полі розмістилися і чекали наступної вказівки.

Майже о третій годині дня почали нас гнати до кімнат. Там наказували роздягатися догола і переходити в іншу. У цій кожного оглядали, навіть у найпотемніші місця зазирали, чи нема у кого золота. Якщо у когось були золоті зуби, коронки – знімали. Потім гнали у третю кімнату. У ній всім видали одяг і взуття – німецькі дерев'янки. Взувати їх доводилося на босу ногу, хоч надворі ще лежав сніг. Потім погнали всіх у карантинний блок, тобто у барак № 2. Там пробули на карантині місяць. А потім усіх розсортовували кого куди. У карантинному блоці було стільки вошей, клопів та бліх, що жах...¹⁴

Зранку до обіду нас виганяли надвір, на мороз, дощ зі снігом. А після обіду до вечора – знову та ж пісня. Страшно було усвідомлювати, куди ми потрапили, а ще страшніше – від думки про те, що з нами буде. Після карантину нас направили в інші бараки. У «карантинці» я був у штубі (кімнаті) другій. У першій знаходилися наші студенти Вакаров, Вейконь, Логай, Міша Попович та інші.

Після карантину я потрапив у 28-й барак, у 4-у кімнату. Там були одні польські попи римо-католицькі. Навіть був їхній кардинал Петро Вишинський. Він спав наді мною на нарах. Поруч був 30-й барак – душогубка. У ній душили газом гелієм. Коли людина прихворіла чи ослабла, не могла працювати, то її зразу ж направляли туди. Казали, що у душ. А вранці всіх таких сердег викидали з душогубки через вікна. Цілу гору невинних людей. Потім брали їх на довгі підводи, складали, наче дрова, та везли у крематорій. І так кожен день: коли 350, а інколи до 450 - 500 людей спалювали. Тринадцять печей день

і ніч топилися. У три зміни працювали там в'язні. Останки людей – попіл – викидували з печей на подвір'я. Німці приїздили везами, брали його, удобрювали свої поля, городи. Є дуже скупі дані, що в Дахау за час його існування з 1933 по 1945 рік з дня приходу до влади Гітлера задушено і спалено понад два з половиною мільйона людей.

Рацион харчування в концтаборі був таким: вранці 100 грамів хліба з якимись домішками, 200 грамів чаю із соломи без цукру. На обід – півлітра супчику з картопляного лушпиння чи горохового, де в півлітрі води плаває 3-4 горошини. На вечерю знову чай солоний. Ось і живи. (Я важив усього 46 кілограмів).

Вранці о шостій годині підйом, а о сьомій – на апелплац і чекаємо, коли приїде блокфюрер. А якщо хтось із в'язнів помер – то беремо й несемо його на плац, аби фюрер бачив, що він не втік. Всередині бараку були свої коменданти. Кожен барак мав 4 штуби. У кожній штубі – до 450 осіб. Там же був штубекомендант. А на весь барак був блокелкестер, котрий за нього відповідав. Вранці він доповідав блокфюреру, скільки в'язнів налічувалося ввечері, скільки зараз. У нього були книжка, у якій блокфюрер розписувався. Коли на апелплац приходив блокфюрер, то блокелкестер кричав нам: «Блок, ахтунг, цвонцік штіле штейн, біцен апп». Ми тоді стаємо всі струнко, знявши з голови фуражки. Чекаємо, поки підрахує. Потім блокелкестер крикне: «Біцен апп!» Ті, що йдуть на роботу, – залишаються на плацу, чекають, коли прийде конвой із собаками та відведе їх за табір на завод. А котрі не працюють – йдуть назад в барак і чекають обіду. На обід тих, що працювали, також гнали в барак.

На апелплацу вранці, коли там стоїть понад 120 тисяч чоловік, то нічого не видно. А коли підуть – мертвих залишається стільки, як снопів на полі під час жнив. Некотрих з них, що віддали Богу душу вночі, виносили на плац живі. Але набагато більше помирало саме тут. Стоїть в'язень, аж раптом падає – і вже його нема. Згодом ідуть військовополонені, збирають їх і везуть у крематорій.

Часто було й таке знущання. Спимо. Раптом о першій годині ночі, коли людина заспокоїлася, почала дрімати, а шлунок «забув» про їжу, вриваються есесівці і на все горло кричать: «Авгейц, айн мінуте век!» А на дверях стануть із батогами та б'ють по головах і куди попало. Виженуть на мороз босих, роздягнених. Не знаєш, що хочуть робити: розстрілювати чи вішати, чи через 25-30 хвилин – «век», йди в барак. Перемерзнемо, перетрусимося, і холод, і страх, і голод...¹⁵.

У таборі в бараках німців не було. Всім там командували поляки, бо знали німецьку мову. Ті, що жили в Данцігу, Познані та інших містах, – всі володіли німецькою. Саме з них і були начальники, починаючи від штубекоменданта і закінчуючи блокелкестером. І навіть каппе,

тобто прораби, здебільшого були з поляків. А які вони були погані, як вони знущалися над людьми різних національностей, а також і над самими поляками! Били всіх сильно. Бувало, б'є такий прораб свого ж поляка, а поруч стоїть арбайтфюрер, сміється і каже: «Гут!»

Працювали, ткали килимки шириною приблизно 25-30 см. Навіщо – не знаю. Казали, що нібито ними шрапнелі обмотували під час перевезення, аби не побилися. Інші казали, що ці килимки потрібні на матраци. А для чого насправді – одному Богу відомо. Норма була за день виткати 10 метрів. А якщо завдання хтось не виконував, то ввечері скільки метрів у тебе не вистачає, стільки прораб тобі гумових палиць по голові, обличчю всипле, словом, куди вцілить. І я раз три палиці отримав, то два місяці із синцями ходив. Таке трапилося зі мною першого дня. Тому надалі намагався ткати 10 метрів, аби не ходити в синцях. А якщо понад норму ткав цілий тиждень, то в суботу, як нагороду, давали дві цигарки з хмелю. У цей день обов'язково лодзеконтроле перед від'їздом з роботи перевіряв білизну на предмет вошей. Якщо знаходив – то зразу під шланг з дустовим розчином, від якого ледь шкіра не облазить. І мусиш сидіти у душовій цілу ніч роздягнений догола, бо весь верхній одяг і білизну здавали на дезінфекцію. Вранці оброблений одяг видавали і гнали тебе в барак. Йшла година за годиною, день за днем, тиждень за тижнем, наближався кінець цьому всьому страхіттю. Почали над табором появлятися літаки союзників. Німці стали наче скажені собаки. Ми вже відчували тепло біля серця: вже ближче, ніж далше.

Якось встаємо вранці, а в крематорії дим та вогонь не з димарів, а на майданчику біля печей. Почали німці спалювати табірний архів, аби замести сліди своїх злочинів. Гімлер дав наказ евакуювати табір у Тірольські Альпи. Перший транспорт пішов. На другий день вивезли десь 1500 людей. А на третій – вигнали нас на апелплац. Ми постояли – та й назад нас у барак загнали. Було зрозуміло, що американська армія перерізала дорогу в Альпи. Тоді Гімлер видав наказ, щоби 29 квітня 1945 року о 9 годині вечора всіх нас розстріляти. Крематорій розбити і після розстрілу бараки спалити разом з в'язнями. Двадцять дев'ятого саме була Вербна (Квітна) неділя. Ще з ночі понаставляли сторожів із собаками біля кожного барака, аби з приміщення ніхто нікуди не вийшов. На апелплаці вже і кулемети розставили, очікуючи на побоїще. Але щось сталося, і десь близько п'ятої години сторожі пішли. Я подивився – нема їх. Зайшов у барак, кажу одному поляку, що сторожі пішли Він мені каже: «Ти сі зблазненл», тобто здурів. Мовляв, сторожі пішли за барак. Однак як не придивлявся – нікого ніде не побачив. Поляк знову мені торочить, що я здурів. Аж тут раптом на прохідній головних воріт розірвалася граната. Це прийшла амери-

канська армія. Солдати не могли зайти у табір, то підірвали ворота гранатою. Була саме шоста година вечора - три години різниці між життям і смертю...»¹⁶.

Після звільнення з табору о. Феодосій (Росоха) залишив чернецтво. Працював на різних державних посадах, зокрема директором санаторію «Карпати». Помер в Ужгороді 14 квітня 1983 р.

Матеріал підготовлено на основі спогадів Т. Росохи, опублікованих о. Степаном Біляком у газеті «Карпатська Україна. Красне поле» у березні-квітні 2005 р., та на основі матеріалів племінниці Т. Росохи – пані Олени.

ПРИМІТКИ

1. Список и точное описание братии, живущих и живших в монастыре Святителя о. Николая, что при с.Иза, округа Хустского, в Карпатской Руси. Арк. 37.

2. *Росоха Т.* Погляд у минуле // Карпатська Україна. Красне поле. 2005. 29 січня. С. 12.

3. Там само.

4. *Росоха Т.* Погляд у минуле // Карпатська Україна. Красне поле. 2005. 5 лютого. С. 12.

5. Там само.

6. *Росоха Т.* Погляд у минуле // Карпатська Україна. Красне поле. 2005. 12 лютого. С. 12.

7. *Росоха Т.* Погляд у минуле // Карпатська Україна. Красне поле. 2005. 19 лютого. С. 12.

8. *Довганич О., Паишуй З., Троян М.* Закарпаття в роки війни. Ужгород: Карпати, 1990. С. 77.

9. *Росоха Т.* Погляд у минуле // Карпатська Україна. Красне поле. 2005. 19 лютого. С. 12.

10. *Росоха Т.* Погляд у минуле // Карпатська Україна. Красне поле. 2005. 26 лютого. С. 12.

11. *Росоха Т.* Погляд у минуле // Карпатська Україна. Красне поле. 2005. 5 березня. С. 12.

12. *Росоха Т.* Погляд у минуле // Карпатська Україна. Красне поле. 2005. 12 березня. С. 12.

13. *Росоха Т.* Погляд у минуле // Карпатська Україна. Красне поле. 2005. 19 березня. С. 12.

14. *Росоха Т.* Погляд у минуле // Карпатська Україна. Красне поле. 2005. 26 березня. С. 12.

15. *Росоха Т.* Погляд у минуле // Карпатська Україна. Красне поле. 2005. 2 квітня. С. 12.

16. *Росоха Т.* Погляд у минуле // Карпатська Україна. Красне поле. 2005. 9 квітня. С. 12.